

FATABUREN 1973

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1973

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz
Harald Hvarfner · Skans Torsten Nilsson
Layout: Torsten Stäåf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1973
ISBN 91 7108 068 6

Pärmens färgbild: Veteranen berättar. Detalj av en akvarell av
Bengt Nordenberg 1854. Privat ägo.

Farfar och farmor

Stenblocket på gårdstunet

I juni 1929 var det 100 år sedan bondgården Eyjarhólar í Mýrdalur blev upprättad. Denna täcka gård är inte äldre än så och kan därför betecknas som ett nybygge. Den källa som kan åberopas som stöd för denna uppgift är ett basaltblock som står fastrotat där på tunet med följande huggna inskrift: *Ólafur Högnason bröt bygd här 1829 – G.Ó.*

Detta basaltblock utgör ett enkelt monument över landnamsmannen på stället och samtidigt en säker källa angående gårdens ålder. Inskriften ristades på uppdrag av Guðmundur Ólafsson och den som gjorde det var Thórarinn Bjarnason på Sandar omkring år 1970. Ända fram emot 1827 var detta basaltblock föga urskiljbart från dess kamrater, klippblocken längs foten av Pétursey, vilka sedan århundraden tillbaka rasat ned från bergväggarna för att sedan stå fastgiodda i vågformiga klungor, orörda av människohand.

Utmed bergslutningarna på Eyjarhólar, där det nu utbreder sig ett vackert gårdstun, var tidigare en mossbelupen stenig mark. Intill denna hade för länge sedan den strida älven Klifandi, som kommer från Mýrdalsjökeln, haft sitt lopp, brutit ned jordmånen och grävt ur sluttningarna, övertäckt slätmarken med basaltgrus

och förstört Pétursey-gårdens betesmarker, t. o. m. helt förött en bondgård, som låg där intill bergets nord-sida. Omkring år 1820 höll dessa älvfåror på att gro igen och bönderna på Pétursey hade sina lammfällor där.

År 1827 bodde åtta bönder på Pétursey, varav en var Ólafur Högnason. Han påbörjade det året uppförandet av en ny gård där västerut på tunet kring lammfällorna, på det område som kallades »ute i Backarna». Byggnadsarbetet pågick i två år. I juni 1829 flyttade Ólafur till den nya gården, röjde bort stenarna, odlade upp erosionsmarken och slätade tuvorna.

Ingveldurs ungdomsminnen

Ingveldur föddes på Steinar i Eyjafjöll-bygden år 1793. Inga blev hon alltid kallad i sin ungdom, eller Inga lilla. Hon var liten och växte trögt men var villig och snabb när det gällde att springa ärenden, både ute och inne. Hon var läraktig och boksynt, vilket dock knappast räknades henne till någon förtjänst. Flickebarn hade andra uppgifter än att slösa bort tiden med »bokstudier», och för sitt läsbegär fick hon ofta uppbära förebråelser och ibland straff. Hennes mor lärde henne läsning och kristendom. Modern inpräntade i henne, liksom i sina övriga barn, att flitigt

1. Aften i vardagsrummet, »bastun«, på en bondgård. Bonden sitter och läser högt för gårdsfolket som arbetar. Oljemålning av Aug. Schiøtt 1860.

bedja i levande tro på Gud fader och hans son Jesus Kristus. Thuriður var en from och allvarligt sinnad kvinna, som höll strängt på sedlighet i hemmet och var mån om att hålla alla religiösa bruk i helgd. De hade företrädre framför alla andra sysslor vid sina rätta tidpunkter och varken husandakt eller kyrkfärd slopades någonsin utan giltigt förfall.

Alla i hemmet hade sina bestämda arbetsuppgifter på gården. Jón fördelade arbetet, och det var klokast för var och en att fullgöra sina uppgifter på rätt tid. För mindre ärenden och arbetshjälp anlätades barnen. De fick

ofta mycket krävande uppgifter, till-sades att skynda på och visades föga hänsyn. Inga blev tidigt ansvarig för dessa uppgifter, hon var äldst av syskonen, snabbfotad, villig och rådig. På det sättet fick hon snart åtaga sig besvärliga ärenden, som andra sökte komma undan trots att de var äldre; när det bräskade sprang hon ofta iväg först av alla för att hämta hem hästar, jaga bort betande kreatur från slåttermarken eller söka efter saknade får. Hennes vaksamhet och praktiska förstånd var henne då ofta till stor hjälp och hon vandes främst till utarbeten och strapatser men blev i

ringa utsträckning satt att syssla med ullbearbetning tillsammans med kvinnorna. Inomhus fick hon sällan sitta i lugn och ro, ty det var många saker som måste uträttas; men om hon någon gång hade en ledig stund grep hon efter en bok, inte stickor, något som ansågs vara en stor brist i hennes uppförande.

Denna uppföstringsmetod och det dryga arbetet hämmade hennes växt, men trots det var hon ganska stark, så att när hon blev fullvuxen kunde kraftiga karlar inte rycka till sig det som hon höll fast. När så behövdes deltog hon i allt slags karlgöra utom arbetet på sjön, trots att hon hade stor lust att ro ut på fiske. Hennes intresse riktade sig mot fåren och hennes tid upptogs mest av vallning och fårskötsel. Hon var så snabbfotad att det var en lek för henne att hinna ifatt bortspringande lamm om så behövdes. Hon gick aldrig hemifrån för att valla fåren utan att stoppa en bok innanför tröjan. Hon var sex år gammal när hennes far flyttade till Drangshlíð, och då fick hon i uppdrag att vakta korna, vilka sökte springa iväg till sitt gamla hem, samt att valla fåren. Nio år gammal kände hon igen alla tackorna i sin fars hjord och visste vars och ens namn. Det visade sig att vallningen var en lättare uppgift för lilla Inga än vad man kunnat tro, och på det sättet kom fårskötseln i allt större utsträckning att falla på hennes lott, även om hennes mor tyckte att hennes kunskaper i ullslöjden var bristfälliga.

Med stigande ålder ökades Ingas arbetsuppgifter. Hon åtog sig att vakta de lammande tackorna på våren, vilket var ett påfrestande arbete

och dödligheten bland lammen brukade vara ganska stor. När Inga hade övertagit omsorgen om tackorna och deras lamm, upphörde lammdödligheten till största delen. Själv ansåg hon att det var tack vare hennes omtanke och uppmärksamhet, men andra sade att hon hade lyckan med sig i detta som allt annat. Hon kände igen varje tacka och visste precis när de skulle lamma. Sedan lammen skilts från sina mödrar fick hon också vakta tackorna. Man tyckte att de var så lugna hos henne, lugnare än hos andra. På vintern, när hon hade möjlighet, tog hon med sig åt fåren ute på betet antingen en smula salt eller »söl» (alg), som hon vant dem vid och som de begärligt slickade i sig. Tackorna visade sig så lystna efter saltet, att de kom springande till henne när hon ropade på dem ute på betesmarken, vare sig det var sommar eller vinter.

Snart fick hennes far, Jón, vetskap om hennes påhitt med saltet och »sölen» och förbjöd Inga att slösa bort det på tackorna. Inte heller fick hon ge klena får av sin mat. Inga brydde sig inte om detta förbud utan hotade med att ge upp vallningen, om man förhindrade henne att behandla fåren så gott hon kunde. Salt fanns det gott om på Drangshlíð, ofta flera tunnor som hämtats från strandade fartyg eller från Vestmannaöarna. Tackorna belönade hennes omtanke med att hålla sig så lugna på betesmarken att vallningen blev en lätt uppgift och Inga fick gott om tid att läsa i sina böcker. Dem bar hon alltid med sig eller förvarade dem i hagen, där hon gömde dem mellan ett par stenar. Det var inte många som

anade att Inga läste böcker ute i hagen, när hon skulle vakta fåren. Men böcker var hennes käraste nöje. Och hon lärde sig innehållet i de flesta böcker som fanns på Drangshlíð samt dem som hon kunde få låna i grannskapet. Främst var det fråga om uppbyggelseböcker, helgonlegender och dikter, andliga visor, »rímur» (verskrönikor) och brottstycken ur annaler. Bibeln var hennes huvudläsning, och den förvarade hon i en särskild stengömma ute i hagen för att det så litet som möjligt skulle synas hur flitigt hon läste i den. Bibelläsningen upptog hennes intresse till den grad att ingen bok blev henne lika kär. Det kunde sägas att hon lärde sig den från början till slut och med så stor noggrannhet att hon kom ihåg alla personnamn och kunde stava dem utan till. När Inga blev konfirmerad, beundrade prästen hennes kunskaper och förstånd. Han talade uppmunrande till henne och förutspådde henne välgång. Hela sitt liv bevarade hon dessa ord i sitt minne och de var ett stöd för henne.

Helgerån

Drangshlíð tillhörde Ytri-Skógars kyrksocken och kyrkvägen gick längs berget Drangshlíðarnúpur österut till Ytri-Skógar, »Mässtigen» kallades den. Alla som hade möjlighet därtill gick till kyrkan på helgdagarna. En gång sent om hösten, när alla från Drangshlíð gick till fots till kyrkan och man kom förbi där fåren gick och betade på sluttningarna i närheten av Mässtigen, så hände det ovanliga att tackorna sprang tillsammans i en klunga och började följa efter kyrkfolket. Inga var med i gruppen

och hade hållit på att prata med de andra. Fåren hade hört hennes röst och sprungit dit. De följde efter gruppen tills man tillgrep den utvägen att gömma Inga inne i folkhopen och befalla henne att tiga. Då tappade fåren intresset så småningom och måste slutligen vända tillbaka. Detta fann Jón och hans husfolk vara en stor vanära, att fåren följde efter folket till kyrkan och begick helgerån. Han förmanade Inga att ta detta som en fingervisning om att sluta dalta med oskäligen djur och vänja dem vid all slags oskick. När man så kom hem från kyrkan blev hon bestraffad för detta helgerån.

Inga hade svårt att förstå hur de stackars tackorna kunde väcka förargelse hos kyrkfolket, och hon tänkte ofta senare på hur sådant kunde kallas helgerån.

Hårda provningstider

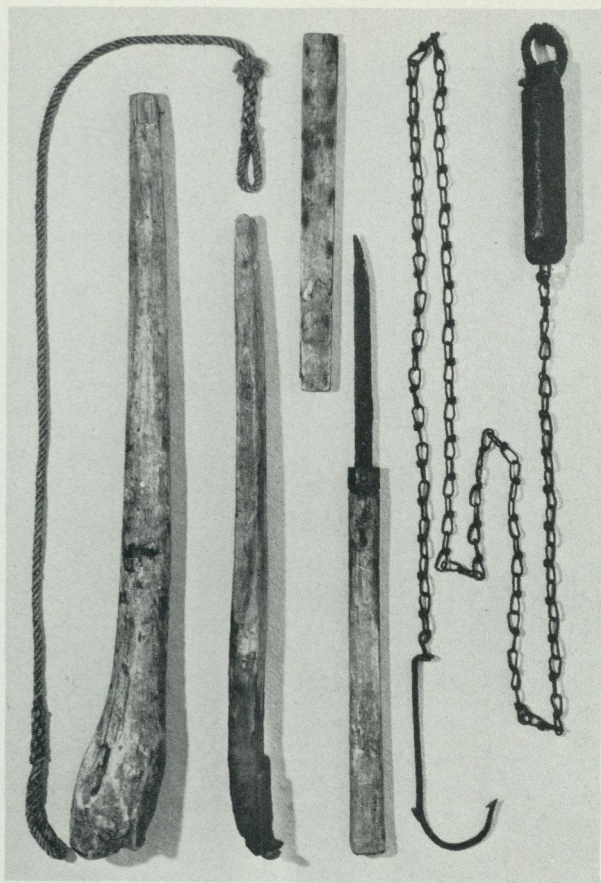
Allt eftersom Inga växte upp blev hon satt i svårare arbete. Under vinterfiskesäsongen rodde man ut på fiske från Drangshlíð och granngårdarna när väderleken tillät det. De lokala förhållandena gjorde fisket tämligen arbetsamt. Sjömännen red iväg till stranden var morgon före gryningen och kom inte hem förrän det blivit mörkt om kvällen. Deras hästar kallades för »sjöhästar» och fick rikligt med foder. Inga väcktes samtidigt med sjömännen för att hämta hem fiskfångsten som bevarats på stranden sedan kvällen innan. Hon förde hem den på »sjöhästarna» och kom vanligtvis med den vid samma tid som de hemmavarande höll på att stiga upp. Denna nattliga färd var kylig och ledsam. Och aldrig fick

2. Modell av en fiskebåt från sydlandet. Denna typ var den vanligaste där på 1800-talet.

3. Sjöfolk.
Hvammstangi,
Nordisland, omkr.
1923.

4. Redskap till hä-
käringsfångst, 1800-
talet. Nordväst-
island.

hon tid att ta sig en blund på dagen. Hon måste utfodra fåren och vattna dem. Slutligen, fram på kvällen, tog hon hästarna ner till stranden igen för sjömännen att rida hem på. Dessa strandfärder övertogs sedan av hennes yngre syskon, efterhand som de växte upp och blev i stånd därtill. Men Inga fick ofta rycka in för att hjälpa dem, och då kom hon inte till ro förrän bland de sista på kvällen, ofta senast av alla. Enda trösten var att lämpligt sjöväder varade sällan länge. Det hände dock under en fiske-säsongs, att fångsterna var ovanligt

goda och fisket pågick fram på våren, varför Inga måste åtaga sig att ensam sköta fåren och vakta tunet. Det blev en mycket ansträngande vår för henne, så att hon tappade matlusten och var nära att bli helt utmattad. Hennes far märkte det och beordrade henne att varje morgon insupa en full mussla av rå levertran ur en kagge som stod intill en vishusvägg där på gården. Inte tyckte hon att tranen var välsmakande men hon åtlydde i alla fall sin fars bud, och snart föreföll det som om drycken gjorde henne gott. När lammen skildes från sina mödrar fick hon ta hand om mjölkfåren, och sedan slåttern börjat mjölka hon dem ensam. Ibland kände hon det som om dessa uppgifter skulle bli henne helt övermäktiga, men hon var dock fast besluten att åtlyda sina föräldrar efter bästa förmåga. Att hon orkade och hann med så mycket gjorde henne också modig, djärv och rådig. När det var som svårast sökte hon hjälp hos den himmelske fadern i sina böner och fick därigenom nya krafter. Hon glömde aldrig att läsa sin morgonbön medan hon klädde på sig och göra kors-tecknet när hon kom ut under bar himmel, vilket var en allmän sedvänja på den tiden. Hennes mor fick vetskap om att hon förvarade bibeln någonstans utomhus men förbjöd henne inte att göra det, inskräpte dock att hon inte fick låta den heliga boken fara illa. Inga talade om för sin mor att bibeln var hennes tro-fasta och bästa följeslagare och försäkrade att hon inte skulle komma att fördärva den.

När tunslåttren var avslutad och allt höet hade bärgats hölls det slätter-

5. Torkning av hö.
Reykjahlíð, My-
vatnssveit, omkr.
1900.

fest på Drangshlíð, då man serverade tjock risgrynsgröt med grädde. Det var en sällsynt föda, men inga andra än slåttermännen fick smaka av den. Pigor och ungdomar kom mindre i åtnjutande av slåtterfesten. Det hände sig en sommar, att det blev oväder den dag som slåtterfestgröten skulle utdelas. Slåttermännen fick den serverad på sängen. Inga kom då in från vallningen, genomvåt och kall, och blev nerstoppad vid fotändan i sängen hos en av drängarna för att hon skulle bli varm. Där låg hon, när slåtterfestgröten bars in. Var och en

av drängarna fick en full ask med denna lækkerhet, men Inga fick ingenting. Hur innerligt gärna hon hade velat få smaka av den heta gröten, som hon fick se drängarna skovla i sig, det kom hon aldrig att glömma, och hon tänkte på ungdomarna vid liknande tillfällen när hon själv hade blivit husmor.

När »förnämare» gäster besökte Drangshlíð, vilket ofta hände, bjöds det på vin och man drack så länge tiden och förrådet medgav. Dylika dagar kunde bli tämligen påfrestande för Inga. Hon beordrades att vakta

gästernas hästar och hämta hem ridhästar åt sin far. Ofta var detta mycket besvärligt för henne. Men hon tyckte, när det verkligen gällde och hon allrämest behövde det, att en osynlig hand grep in och hjälpte henne ur svårigheterna. Hennes böner blev hörda och hon slapp mångt straff, som väntade henne om något gick galet i samband med det arbete som hon blev anförtrodd. I drömmen uppenbarade sig för henne änglar och goda andar, som styrkte och tröstade henne. Och stundom tyckte hon sig se Frälsaren, vilket var henne en uppmuntran till att aldrig ge upp för de hårda arbetskrav och den stränghet som hon fick erfara av sin far.

Det ville sig så illa, att en av drängarna på Drangshlíð rákade stöta på Inga där hon satt ute i hagen med sin bibel. Hon var då sysselsatt med att vakta lammtackorna. Han hotade henne med straff och sade att hon fuskade med det arbete hon blivit anförtrodd. Inga bad honom att inte tala om detta, men han lät förstå att han skulle varna hennes far för hennes svek. På hennes enträgna böner lovade han dock att hålla tyst med saken, om hon ville klia honom på tårna om kvällarna när man gått till sängs. Inga ansåg sig inte i stånd att lova detta, då hon inte skulle kunna hålla det på grund av andra kvällssysslor, och därmed skildes de. När Inga kom hem denna kväll, frågade hennes far om många tackor hade lammat under dagen, vilket hon upplyste. Då frågade han om lammen levde, varpå hon svarade, att två tackor hade fått tvillingar den dagen och att alla lammen levde. Han frågade då om hon hade suttit och läst

i bibeln ute i hagen. Hon svarade, att det hade hon gjort och att det var hennes enda vila. Hon talade också om att drängen hade kommit på henne och hotat med straff om hon inte lovade att klia honom på tårna varje kväll. När Jón hörde detta, klappade han Inga på huvudet och sade att hon kunde vara lugn, men drängen fick en skarp tillrättavisning och man skrattade åt det hela.

Inhysseshjonen

Vid denna tid var ett gift par, förutvarande bondfolk, inneboende på Drangshlíð. De hade nödgats gå från gård och grund för sin fattigdoms skull men var inte särskilt gamla. De arbetade för maten men var missnöjda och ansåg sig illa behandlade. De framlade ofta sina problem för Inga och talade om hur illa de tålde de hårda arbetskraven där på gården. Inga tyckte synd om dem och sprang ofta ärenden åt dem, hon delade också med sig av sin mat till dem, vilket dock ingen fick veta om.

Under fastlagstiden hölls gudstjänst varje onsdag, och en onsdag gick alla från Drangshlíð till kyrkan utom Inga och inhysseshjonen. Man gav Inga nyckeln till skafferiet för att hon skulle ha matportionerna färdiga när kyrkfolket kom hem, om det dröjde så länge. När kyrkfolket hade gått, satte gubben sig ned med biskop Vídalíns onsdagspredikningar och höll husandakt. Det tog en lång tid och gumman och Inga satt med tårade ögon under läsningen.

När andakten var över bad paret Inga gå ut till skafferiet för att finna fram en läcker matbit åt dem, när hon nu hade nyckeln. Hon ville

ogärna göra det förrän den rätta tiden var inne och talade om för dem vad hon blivit tillsagd. De blev desto ivrigare och hotade med hård vedergällning om hon inte ville lämna ifrån sig skafferinyckeln till dem. Till slut tänkte gubben rycka åt sig nyckeln med våld. Han överföll då Inga och höll fast henne medan käringen sökte efter nyckeln. Nyckeln hade Inga gömt i sin säng och de hittade den inte i hennes fickor. De hotade henne nu med ett duktigt kok stryk om hon förmenade dem att komma åt maten och underlät att göra såsom hon blivit tillsagd. Sedan började de rota i hennes säng, och trots att Inga sökte hindra det så gott hon kunde, lyckades de hitta nyckeln. Gubben fasthöll nu Inga, medan gumman gick för att ta för sig ute i skafferiet. När hon kom mittemot ytterdörren, kom kyrkfolket just in genom dörren – gudstjänsten hade blivit inställd på grund av förhinder hos prästen. Käringen vände då tillbaka in i vardagsrummet, slängde nyckeln mot Inga och sade, att de nog kunde tänkas låta henne sota för det vid lämpligt tillfälle, om hon talade om vad som hänt. För inhysingarnas skull talade hon inte om saken och räddade dem därmed från det straff som hon visste skulle ha blivit följden.

Paret ville inte ge upp sina hotelser. Inga märkte det och undvek dem, när hon var ensam. Så gick tiden fram till påsk. Ladugården på Drangshlíð var belägen en god bit nedanför böningshuset, intill en klippa (»drangur»), som reste sig där på tunet och som gården blivit uppkallad efter. Där fanns också ett stall, ett högarde och en visthusbod.

Inga skötte om korna, och en kväll när hon just höll på att avsluta sina sysslor i ladugården och det hade blivit mörkt och stormigt ute, tyckte hon sig höra något rassel utanför ladugårdsdörren. Hon var inte mörkrädd, men visste dock att i Klippan hade många älvor sin bostad och att en del underliga saker hade inträffat där. En gång för länge sedan hade också en bondson från Drangshlíð försvunnit in i Klippan. Hon greps av en obestämd ängslan och började skynda mot utgången, men då såg hon att någon uppenbarade sig i dörren och hon kände igen inhysesgubben. Hellre hade hon velat möta en representant för älvfolket än gubben och hans käring.

Inga flydde in i båset hos en av korna medan gubben och hans gumma trevade sig in genom ladugårdsdörren. Gubben frågade om Inga var där, men hon svarade inte. Då började gubben framslunga sina hotelser och sade att han nu skulle ge henne betalt för gammal ost. »Vi skall ge dig ett ordentligt kok stryk, din slyna», föll gumman honom i talet. De började nu leta efter Inga, varvid gumman stod ute vid dörren medan gubben trevade längs båsen. Inga flydde från det ena båset till det andra och gubben lyckades inte få fatt i henne. Han beordrade då käringen att stänga dörren och komma emot honom på andra sidan, på det sättet måste tösen bli inklämd mellan dem. De gick nu fram på var sin sida av ladugården, men Inga undkom genom att gumman halkade på en bässten och föll pladask ned i gödselrännan. De fortsatte sitt tysta famlande, men gumman blev dock något mindre vig efter

fallet, och hökvasten hade hon tappat i gödselrännan.

I samma veva öppnades ladugårdsdörren. Det var Jón, Ingas far, som kom. Han frågade om Inga fanns där och varför hon var där ännu. Då blev det tyst i ladugården och Inga följde med sin far hem. De haspade igen dörren efter sig. Jón hade varit ute för att se till sin ridhäst, som förvarades i stallet intill Klippan, och hade

då lagt märke till att den yttre dörren till ladugården stod öppen. Han tänkte se efter om man hade glömt att stänga den eller om Inga fortfarande befann sig i ladugården. Hon nämnde ingenting om inhysseshjonen, men senare på kvällen gick hon ned till Klippan och låste upp ladugårdsdörren åt dem. Senare antydde hon något om saken till sin mor Thuríður och följande vår fick paret lämna gården.

Kommentar

Eyjólfur Guðmundsson föddes 1870 och dog 1954. Han var den största delen av sitt liv bonde på gården Hvoll i Mýrdalur på Syðisland och från den trakten stammade hans släkt.

På äldre dagar publicerade han boken om sin farfar och farmor (Afi og amma, 1941) som han bygger på sin farmors berättelser. Detta är en ovanligt bra folklivsskildring från 1800-talet, som visar oss ej endast de yttre omständigheterna i folkets liv men också seder och bruk, tro och tankegång och övertro bland folket där i trakten. Ur denna bok har dessa kapitel hämtats.

Eyjólfur Guðmundsson skrev också en liknande bok om sin far och mor (Pabbi og mamma, 1944) ävensom sin egen biografi (Lengi man til lítilla stunda, 1948). Han har även författat andra böcker om folklivet så som han mindes det.

Eyjólfurs böcker anses som ypperliga folklivsskildringar och har redan fått sin plats i den isländska klassiska litteraturen på det området.

pór Magnússon

Här nedan återges denna artikels två första stycken på originalspråket.

Blásteinninn í Eyjarhólatúni

Í júnímánuði 1929 voru 100 ár liðin frá því bændabýlið Eyjarhólar í Mýrdal var fyrst byggt. Þetta snotra býli á ekki lengri sögu og má því heita nýbýli. Heimild fyrir þessu er blákletter, sem stendur rótfastur þar í túninu, með áhöggnum letri þessu: *Ólafur Högnason reisti hér byggð 1829 – G. Ó.*

Blásteinn þessi er einfaldur minnisvarði landnámsmannsins þar, Ólafs Högnasonar, og örugg heimild um aldur Eyjarhólabæjar. Letrið lét Guðmundur Ólafsson höggva, og gerði það Þórarinn Bjarnason á Söndum nálægt 1870. Allt fram um 1817 var blásteinn þessi litt greinanlegur frá félögum sínum, klettunum meðfram rótum Péturseyjar, sem öldum saman höfðu hrunið þar niður úr hömrum, fjallsins og jarðgróið í bylgjuvöxnum þyrpingum, ósnortnir manns-hendi.